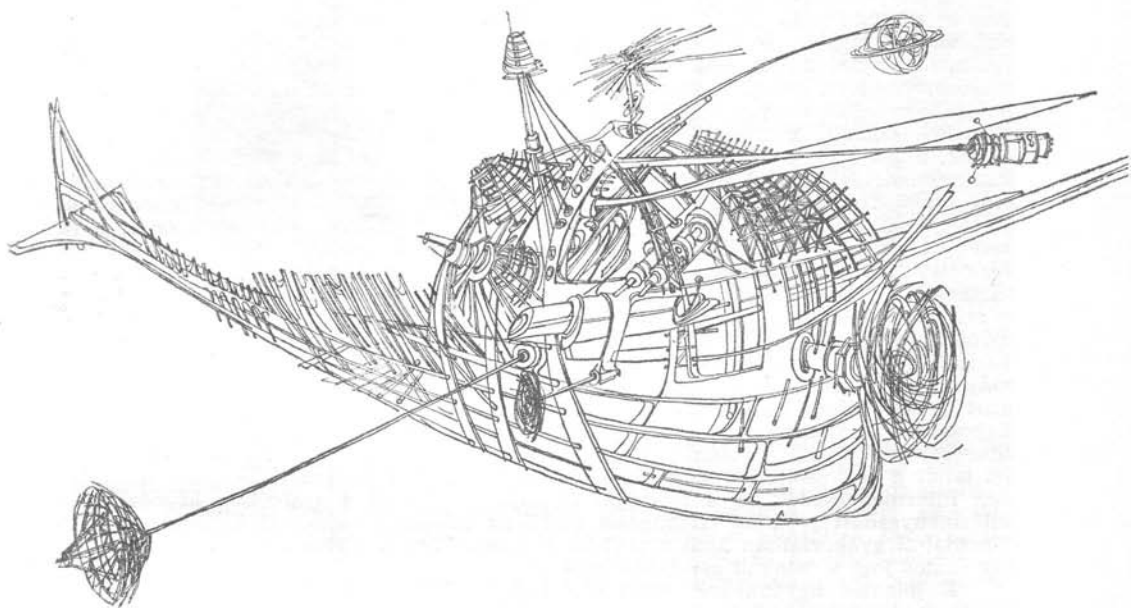

egyed péter a közvetlenség új világa

Hegel, Marx, Gehlen, Lukács és szinte mindenki, aki az objektivációknak a társadalmi létben játszott szerepével foglalkozik, ugyanazokkal a szavakkal írja le a nyelv kialakulásának az emberi gyakorlatok (Althusser fogalmát használom) szemszögéből vizsgált következményeit: a természeti közvetlenség állapotát a közvetítettség viszonyai váltják fel, maga a közvetítő (a nyelv) pedig a közvetlenség új világává alakul át. Nyilvánvaló a feladat: a közvetlenség eme új világának a vizsgálata. (A szemiotikai szempontnak megfelelően ezt a világot nem korlátozhatjuk csupán a nyelvre, hanem a társadalmilag motivált összes jelzési mechanizmusokat és jelentéses viszonyokat is ide soroljuk.)

A társadalomfilozófia azonban erre képtelen: az objektivációelméletek leírják a közvetlenség új világának funkcióit (pl. Lukács a nyelvnek a munkafolyamatban társadalmi eszközként játszott szerepére helyezi a hangsúlyt), de a jelrendszerek belső meghatározottságainak a társadalmi folyamatban vizsgálata éppen a totalitás-szempontra miatt alkalmatlanok. A jelrendszerek szubsztanciális meghatározottságait a metafizikai szimbólumelméletek felől megközelítő kísérletek egyetemes csődjére itt nem kell külön felhívni a figyelmet. A szemiotika a jelrendszerek belső meghatározottságainak vizsgálatában eredményes, de szűk és formális fogalomrendszere lehetetlenné teszi a jelrendszerek társadalmi formameghatározottságuk folyamatában való vizsgálatát.

E felismerésekből származik az alábbi gondolatkísérlet. A közvetlenség új világának oly sok teoretikus zavart okozó elemét, a jelentést¹ követjük nyomom,

dialektikus társadalmi meghatározottságaiban, a társadalmi lét reprodukciójának folyamatában. (Ez a tény azt is jelzi, hogy sok mindenben a lukácsi társadalom-ontológiai felfogásra építünk.) A gondolat kísérlet empirikus kiindulópontjaiként kommunikáció-szociológiai szempontból válogatott példák szolgálnak. Az elemzésük-ből származó következtetéseket végül néhány teoretikus mondat megfogalmazására fogjuk felhasználni, de ennél végső soron fontosabbak maguk a dedukciók. Szempontjainkat, amelyek elkerülhetetlenül hipotézisek is, ezért nem fejtetjük, csak az egyes gondolat kísérlet-csoportok kezdeteinél zárójelben, mintegy címként jelezzük.

1. *(A jelentés és a szubjektum intézményes viszonyai)* Egy XV. század közepén kelt rendelkezés szerint: „A hadfölkelésre a felhívás vagy vérbemártott karddal, vagy a székely ispán levelel, vagy a vajdáéval, ha ő egyszersmind székely ispán, történjék. Midőn pedig a szükség hirtelen való általános felkelést kíván (tu-tulum excitare cogit), a székely kapitányai dobokkal és száldobokkal és a *Tűz-halom* nevű helyeken meggyújtott máglyákkal hívják fegyverre a népet, és aki nem kel fel, fejét veszítse.”² A véres kard, a székely ispán levele, a dobok és száldobok, a máglyák a mai kommunikációs-szociológiai felfogásnak megfelelően tömegkommunikációs eszközöknek³ tekinthetők, vagy legalábbis prototömegkommunikációs eszközöknek. Funkciójuk alapján azok. Azonban pl. a diszkrét jelsorozatok közvetítésére képes, grammatikai kóddal rendelkező dobnyelvekhez viszonyítva (a levél kivételével) e jelek egyjelentésűek: „Védekezni és/vagy támadni kell!” A formális leírás mozzanatain túl fontosabb azonban ama tény, hogy e jelentés a társadalmi gyakorlat létfontosságú elemévé válik, mivel a társadalmi szervezethez e szintjén az állam védelmi funkciója betöltésének kulcsfontosságú eszköze lesz. Továbbmenően azt is megállapíthatjuk, hogy e szokás alapján általánosult⁴ univerzális jelentést pontos jogi szabályozás teszi immár a társadalmi gyakorlat normájává, és e normatív módon szabályozott jelentéshez való viszony alternatívákat állít a társadalom tagjai elé, amennyiben azok vagy eleget tesznek a jelentéshez kapcsolódó hadszervezési rendelkezéseknek (és a megadott arányban és szükséges felszereléssel hadba indulnak), vagy nem (és ebben az esetben fejüket veszthetik). Itt tehát a jelentés intézményesedésének a jelensége következett be, és mint minden intézményesedés, ez a folyamat is implicite felveti a szabadság kérdését. Az intézményesített jelentés tartalmába maga az intézményesedés is bekerül, tehát a társadalmi gyakorlatban nem elvont-általános, hanem a reprodukció rendszerében oly fontos jogi viszonyok keretében működik.

E jelentés ugyanakkor nagymértékben közömbös az idővel szemben, hiszen az évszázadok sem módosítják, csupán a hozzá kapcsolódó tevékenységek köre módosul a társadalom technikai és szervezési mechanizmusai fejlődésének mértékében.

E prototömegkommunikációs eszközök és a tulajdonképpeni tömegkommunikációs eszközök szignáljai egyvalamiben megegyeznek: egyetemesen-általános jelentésűek van, amely a társadalom alapvető funkcióival kapcsolatos utalást (védelem stb.) tartalmaz. Mindazonáltal az olyan bonyolult tömegkommunikációs eszközök, mint pl. a rádió vagy televízió is megőrzi a szignálkibocsátó funkciót, bár módosult formában. Amikor ösztársadalmi érdekű sürgős közlemények felolvasására kerül sor, az írott programtól való eltérés (szünet, zene) szignálfunkciót teljesít. Jelentése: „Figyelem, fontos közlemény következik!” A tömegkommunikációs eszközök technikai lehetőségei (a szóbeli vagy képszóveg) azonban lehetővé teszik a szignál egyetemesen-általános jelentésének meghaladását. A hatékony társadalmi szervezési mechanizmusok és tájékoztatás eredményeképpen az írás és/vagy képszóveg eme, a társadalmi élet egészét érintő esemény pontos jellemzőit is reprodukálni tudja, ugyanakkor annak gazdasági, társadalmi, politikai jelentését is megfogalmazza, az események értelmezőjeként működő ideológiai rendszer célkitűzéseinek és értékeinek megfelelően. Így amellett, hogy az ösztársadalmi jelentésű esemény jegyében mozgósítja a társadalom tagjait, mozgósítja őket az ideológiai jelentés tartalmának megfelelően is. E „kettős mozgósítás” mindkét összetevője — a tulajdonképpeni és ideológiai jelentés — a már érintett mechanizmusok alapján egymással többszörös viszonylatokba állítható. Az ideológiai jelentés a tulajdonképpenihez való viszony adott formáját is közvetíti, mivel azonban amannak általános (mert ösztársadalmi érdekét érintő) jellegét bizonyos társadalompolitikai célkitűzéseknek megfelelően partikularizálja, ezzel egyben az önmagára vonatkozó partikuláris viszonyok egész rendszerét is megteremti. A partikuláris — vagy partikulárisan értelmezendő — jelentések ily módon a mindennapi életben monolitikusan jelentkező cselekvésben erősíthetik a tulajdonképpeni jelentést, ha valóban ösztársadalmi-általános érvényű jelentés tényleges partikularizációi, vagy gyengíthetik

azt, ha a tulajdonképpeni jelentéssel nem állanak az általános-partikuláris adekvát viszonyában, hanem más általános jelentések partikularizációi. Tehát ha nem az össztársadalmi érdeket képviselő általános, hanem hamis tudati általános partikularizációi valamely össztársadalmian-általános jelentés partikularizációja kapcsán. E jelentésviszonyok, amellett, hogy a tömegkommunikáció állagában materializálódnak, egyben a társadalmi cselekvésben objektívalódnak, és az objektum—szubjektum—objektum Lukács által leírt dialektikájának megfelelően a reprodukció intézményes-normatív funkcióit módosíthatják egészen a struktúráváltóztatásig. E funkcióváltóztatásban tetet öltő jelentésviszonyok post festum válnak a kultúra történetének legnehezebben megközelíthető objektumaivá.

2. (A jelentés és szubjektum „értelmező“-viszonya) Ezen a szinten nem a társadalmi alapfunkciókkal kapcsolatos egyetemesen-általános jelentések, hanem a társadalmi kommunikáció fejlődésével pontosan tagolható jelentésrendszerek és a szubjektum viszonyára esik a hangsúly. Ez a viszony az értelmezés által jön létre, és minden más típusú jelentés—szubjektum viszony alapja. A jelentések „technikai“ értelmezőjeként az anyanyelv, valamint a különböző „tanult“ nyelvek működnek. Lényegesebb azonban itt azon struktúrák szerepe, amelyek e jelentések és viszonyaik tartalmát társadalmi tényekké teszik. A „lefordítás“-ból adódó funkcióknak történetileg a mítosz, a technológia, vallás, tudomány, másrészt a szokás- és hagyományrendszerek és mindezen elemeket a társadalmi és csoportérdekeknek megfelelően szinkrécios, magasabb egységbe szervező ideológia tesz eleget, amelyben az összes jelentésviszonyok tartalmat kapnak. Az értelmezés a történelmileg éppen uralkodó eszmerendszerek szemantikai és szimbolikus struktúráinak alapján valósul meg⁵. Ez azonban csak fenomenologikusan a hermeneutikai lehetőségek következménye. Amint Marx *A német ideológia* klasszikus helyén rámutat: „Az uralkodó gondolatok semmi egyebek, mint az uralkodó anyagi viszonyok eszméi kifejezései, a gondolatokként felfogott uralkodó anyagi viszonyok, amelyek éppen az egyik osztályt uralkodóvá teszik, vagyis uralmuk eszméi.“⁶ Az értelmezés ezért az uralkodó szellemi struktúra révén mindig partikuláris egzisztencia-meghatározás is, magának az értelmezésnek az ily módon konstituálódott mechanizmusa miatt.

3. (A jelentésrendszerek közti viszony. E viszonyt a szubjektum elméleti és gyakorlati cselekvése közvetíti.) A társadalmi cselekvésben a reprodukció formaváltozásainak alapján és ennek rendszerében a hangsúly az értelmezők meglétéről és hagyományos funkcióiról a különböző értelmező struktúrák funkcionális viszonyaira tevődik. A tudománynak mint értelmező struktúrának a funkcionális és

adott ponton ideologikusan is kivivott felsőbbrendűsége az értelmezés és jelentésadás révén magukat a jelentésviszonyokat is úgy módosítja, hogy — főként a kritikai viszony hangsúlyozása révén (Kant) — a jelentésviszonyok diakroniája (Hegel) kerül előtérbe.

A társadalmi-történelmi gyakorlat mindazon objektivációit kell itt vizsgálnunk, amelyek jelentő rendszerekként működnek, ám ezúttal nem a jelentők működésének oldaláról megközelítve. Ha tehát egy klasszikus építészeti együttes vizsgálataira kerül sor, nem azokat a jelentő elemeket kutatjuk, amelyek ezen együttes léte óta felhalmozódtak (idetartoznak az elsődleges jelentők: építészeti stílusjegyek, a különböző építészeti elemek eredeti funkcióit kifejező jelentők, valamint a történelem folyamán az épületen felhalmozódott másodlagos jelentők rendszere: golyónyomok, árvízszintet jelző táblák, biztosítók táblácskái stb.), hanem megkíséreljük mindezen jelentők jelentéseit egységes rendszerbe foglalni, és e leírás, valamint a leírás által létrehozott jelentésrendszer viszonyát vizsgálni. Természetesen, e viszony természetét eleve meghatározza az, hogy a leírás „nyelvi” rendszerben történik.

Így képezhető „szakmai” szöveg, amelyben az egyes elsődleges jelentő elemek funkciója a szervező elv: a szakmai (geometriai, matematikai, ökológiai) leírás során keletkezett jelentésrendszer az épületet mint funkcióegyüttest tartalmazza. E jelentésrendszer elsődlegesen mint tervrajz működik, amelynek alapján megépítik az épületet, azonban ez az eszmeileg létező funkcióegyüttes objektiválódása során és használatának folyamatában a változó társadalmi szükségletek konkrét kritikáját szenvedni el. E változás újabb, eszmeileg létező funkcióegyüttesekben objektiválódik stb. Am mindezek a változások ugyanazon épületen belül is létrejöhetnek, és ez a részleges és teljes átépítéstől az olyan jelenségekig terjedhet, mint pl. a reneszánsz stílusú épületet övező és beburkoló fényreklámok s a belső tereknek a mindenkori szükségleteknek megfelelő teljes formaváltozásai.

Am mi az objektiv-anyagi rendszerekhez társítható jelentésrendszerek és az ezt funkcionálisan leíró szakmai szöveg jelentésrendszerei közti viszony természetére vagyunk kíváncsiak. Ontológiai státusát tekintve e két jelentésrendszer egyaránt eszmei, amennyiben az összehasonlítás tudati mechanizmusokat feltételez. Azonban, amint láttuk, ez a jelentésrendszer funkcióegyüttes formájában objektiválódik, és így az újratermelés rendszerében játszott történelmi szerepe konkrét kritika formájában alakít ki olyan jelentéseket, amelyek e funkciókra vonatkoztatott praktikus eljárásokként (beidegződés, szokás) élnek, míg nem újabb szakmai szöveg funkcióegyütteseiben funkcionáló jelentésrendszerekké válnak. És e *szakmai* szövegben létező jelentésrendszer társadalomontológiai primátusa már csak azért is tény, mert az egyéb leírások (pl. film, fénykép, dal, irodalmi szöveg) alapján ház nem építhető. Az ilyen jelentésrendszerekben létező „ház” (azon túl, hogy jelentője valamely anyagi rendszerben — fénykép, film, betű — tárgyasul) soha nem szenvedhet el valóságos működésével kapcsolatos, a szükségletekből származó konkrét kritikát. Nem is szenvedhet, mert maga az össztársadalmi-általános érdeket egy vele kapcsolatos partikuláris érdek kapcsán szolgálja. Ez az érdek partikuláris (a „ház” jelentéssége valamilyen szempontból: ott születtem, szép stb.), a partikuláris érdek pedig szükségszerűen fenomenologikus leíráshoz vezet, mivel nem a „ház” össztársadalmi-általános funkcióját tekinti, hanem valamely funkció partikuláris jelentésségét. Ily módon a „ház” par excellence tudati tényező marad, az esztétikai szféra elemeként pedig egy új kritikai viszonyt támaszt magával szemben, éspedig az „érvényét”, esztétikai jelentését vizsgáló kritikáét, amely már csak tárgyának természeté miatt is eszmei tényezőkkel dolgozik, és csak a társadalmi munkamegosztás révén kapcsolódik a reprodukció rendszerébe.

Ez a tény azonban újabb következtetéshez vezet: emez objektivációkba lefordítható jelentésrendszerek össztársadalmian-általános szükségletből (reprodukció) differenciálódott léte mellett szintén össztársadalmian-általános szükséglet egy, e jelentésrendszerekkel kapcsolatos partikuláris viszony, amely ugyan partikuláris és nem objektiválható jelentésrendszereket hoz létre, de ugyanakkor ezeket — a munkamegosztás révén — mint partikuláris (például esztétikai) viszonyokat és jelentésrendszereket kapcsolja be a reprodukcióba.

4. *(A jelentés mint társadalmi viszony)* A jelentés mint viszony elvileg kiterjeszhető a társadalmi viszonyok minden olyan elemére, amelyben a kommunikáció magát a viszonyt konstituáló tényezőként játszik szerepet. Itt tehát olyan jelentésviszonyokat vizsgálunk, amelyek nem a szubjektum és a jelentésrendszerek között jönnek létre valamilyen formában, hanem a szubjektum és a társadalmi intézmény vagy csoport között, de ugyanígy társadalmi csoport és társadalmi csoport között is. Vannak olyan intézmények (pl. a hadsereg), amelyek tagjaikat funkcionálisan igen fejlett jelölő rendszerekkel látják el, e jelölőkből kialakult komplexus (amely

a kulturális-történeti sajátosságokat különös módon őrzi — és amelynek elemzésére itt nem térhetünk ki) jelentése pedig az intézményben elfoglalt hely és e helynek megfelelő funkció. A katonai egyenruha vagy a papi talár pontos jelölője az intézményi hierarchiában betöltött helynek és e helyhez kapcsolódó funkcióknak. Ezeknek a jelölő struktúráknak az észlelése mintegy megelőzi az embernek az észlelését, és főként egy szerep észlelését jelenti, amely az észlelő viselkedését is egy reakciószerep szerint szervezi. Amint G. H. Mead megfogalmazza, a szociálpszichológiaiailag értelmezett viselkedés szintjén így keletkezik a jelentés: „A jelentés egyik szervezete által megnyilvánított gesztus, annak a társas cselekvéseknek az eredménye, amelynek a gesztus az egyik korai szakasza, és egy másik szervezet reakciója erre a gesztusra, a gesztusnak az első szervezettel, a gesztusnak a második szervezettel és a gesztusnak az adott társas cselekvés következő szakaszaival fennálló tripla vagy háromszoros viszonyának az összefüggései, s ez a háromszoros viszony az az alapanyag, amelyből a jelentés ered, vagy ami a jelentés tartományává fejlődik.”⁷ Amint Mead leszögezi, e viselkedésmechanizmus szintjén megnyilvánuló jelentés objektív, és akkor válik ideaitikus-szubbjektív természetűvé, amikor „az öntudat szintjén az ilyen gesztus szimbólummá, jelentéshordozó szimbólummá válik”⁸ A viselkedés differenciálódásának folyamatában — amint a szimbolikus interakcionizmus elmélete rámutat — a szimbólumok válnak olyan komplex jelentés- és érték-, „csomókká”, amelyek szociális szerepeket határoznak meg. E szociális szerepek a társadalmi élet minden szintjén olyan jelölő rendszerekben, szimbolikus értékű gesztusokból összeálló szerepekben konkretizálódnak, amelyek jelentése valamely társadalmi csoport adott locusa. Ilyen típusú szerep az „apa”, „doktor”, „kolléga”, „barát”, „gyalogjáró” stb. (Azt is mondhatnánk, hogy e szerepek a kommunikáció normális viszonyai közt „egyenruhákként” működnek.)

Azonban az a jelentésviszony, amely az egyenruhát-szerepet hordozó individuum és az egyenruha-szerep által jelölt intézmény vagy szakmai csoport között létrejön, megfordítható (a jelentés, ismételjük, itt az intézményben vagy szakmai csoportban elfoglalt hierarchikus hely és az ehhez kapcsolódó funkció). Ily módon az intézményé lesz a jelölő szerep, és az egyén vagy csoport jelöltté válik. Ez a fordított jelentésviszony csupán a kommunikáció oldaláról való megragadása annak, amit Marx a tőke felhalmozási folyamatára vonatkoztatva így fejez ki: „A tőkés termelőfolyamat tehát összefüggésében, vagyis mint újratermelési folyamatot tekintve, nemcsak árut, nemcsak érték többletet termel, hanem termeli és újratermeli magát a *tőkeviszonyt*, az egyik oldalon a *tőkést*, a másikon a *bérmunkást*.”⁹ Ugyancsak e modell szerint, az intézmény vagy szakmai csoport mint jelölő megteremtí vagy kiválasztja jelöltjét, az intézmény adott hierarchikus helyének és funkciójának megfelelő individuumot. Magyarán szólva, kreatúráját. Azonban e jelentésviszony is szerves része a társadalmi struktúrának, következésképpen a társadalmi-történelmi gyakorlat is e jelentésviszony fenntartása, illetve elméleti és/vagy gyakorlati kritikája, szélsőséges esetben a struktúrából való forradalmi kiküszöbölésére irányulhat. Sartre éppen a forradalmi megváltoztatásra helyezi a hangsúlyt, amellet, hogy az inverz jelentésreláció kategoriális alkalmazásának metodológiai határvonalait is élesen megvonja: „Manapság átválasztott dolog egy bizonyos filozófiában a jelölő funkcióját a legszélesebb értelemben vett intézményeknek tulajdonítani, és az egyént (néhány kivételes esettől eltekintve) vagy a konkrét csoportot a *jelölt* szerepére redukálni. Ez annyiban igaz, amennyiben pl. a kaszárnya felé tartó egyenruhás ezredest a ruházata és jelzései *jelölők* funkciójában és rangjában. A jelet valóban az ember előtt észlelem, *egy* ezredest látok, amint átmegy az utcán. Ez annyiban is igaz, hogy az ezredes behelyezkedik a *szerepébe*, és alárendeltjei előtt a tekintélyt jelentő mozdulatokat és arckifejezéseket produkálja. A mozdulatokat és mimikát elsajátította; ezeket a jelentéseket nem maga hozza létre, csupán rekonstruálja őket. Ezek a megfontolások kiterjeszthetők a civil ruhára, a viselkedésre is. A konfekciós ruha, amit a Lafayette áruházban vásárol az ember, maga is jelentés. Jelenti a kort, a társadalmi helyzetet s a ruhát viselő személy nemzetiségét meg életkorát. De sohase feledjük el — különben lemondunk a társadalmi dialektikájának mindennemű megértéséről —, hogy az ellenkezője éppúgy igaz, ezeket az objektív jelentéseket, amelyek látszatra magukban léteznek s amelyek egyedi emberekre rakódnak rá, legnagyobb részt maguk az emberek hozták létre. S azok, akik magukra öltik és mások elé tárják őket, úgy tűnhetnek jelölteknek, ha *jelölőkké teszik magukat*, vagyis: ha megpróbálnak objektívalódni azokon a magatartásokon és szerepeken *keresztül*, amelyeket a társadalom rájuk kényszerít. Az emberek ebben a vonatkozásban is a megelőző feltételek alapján *csinálják a történelmet*. Az egyén minden jelentést átvesz és meghalad, abban az irányban, ahogyan saját *totális* jelentését beírja a dolgokba; az ezredes csak azért teszi magát jelölt ezredessé, hogy önmagát jelölje...”¹⁰ Sartre csupán azt hagyja ho-

mályban, hogy a társadalom jelentésviszonyainak gyakorlati kritikája milyen célok érdekében és hogyan történik. Láthatólag hajlik ama felfevés felé, hogy e cél individuálisan tételezett. Itt most nem térünk ki e felfogás vitatható pontjaira. Bizonyosnak látszik azonban, hogy bármiféle társadalmi cselekvés elképzelhetetlen a jelentésviszonyok kritikája nélkül. A társadalom anyagi alapjának a megváltoztatása (pl. a szocialista forradalom) nem valósítja meg automatikusan a jelentésviszonyok kritikáját. A teóriára alapozott intenzív kulturális gyakorlat szükséges e jelentésviszonyok kívánt változtatásához. Ez a gyakorlat transzcendens tevékenység, mert a kritika révén (amelyet konkrét mindennapi tevékenység formájában is fel-foghatunk) az új feltételek olyan tömege kapcsolódik be ideatikusan vagy gyakorlatilag a jelentésviszonyok adott struktúrájába, amely a régi struktúrát diszfunkcionálissá teheti.

5. *(A jelentésség kérdése)* „1628. Szörnyű sok himlős gyermekek voltak és öreg emberek is, és mind gyermekek s mind ifjú legények sokan holtanak meg az himlőben.“¹¹ Jellemző tény, hogy ezt az adatot a krónikás az időponthoz kötött események előtt közli, mint olyat, amely az egész évre vonatkozik, és kétségtelenül az egész évet meghatározó csapás. És ebben az évben az csakugyan minden az ember ellen fordul: mennykőcsapás esik, grádicsszakadás és mindenek végén „Felette keserű bor lött, hogy alig ihatta meg az ember“ stb. A XVI—XVII. század erdélyi naplóinak, emlékiratainak, krónikáinak vizsgálatakor különben is azt tapasztaljuk, hogy az egykori szerzők általában igen pontosan tagolható elvek szerint rögzítik mondanivalójukat. Az arisztokratáknál nagyobb teret és súlyt kapnak az uralkodó osztály hatalmi erőviszonyai, az ehhez való viszony, a politika általános eseményein belül (pl. Haller Gábornál), valamint a „magánélet“, míg a nem arisztokrata származású írástudók elsősorban a politikai történelem eseményeit rögzítik, és ezt szoros kapcsolatban a gazdasági életre gyakorolt hatásával (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem), és igen gyakoriak az ugyancsak a gazdasági élet szempontjából katasztrofális természeti csapásokra vonatkozó feljegyzések (jégverés, saskajárás, pestis, jégzajlás). Ismétlődnek az illyenszerű fordulatok: „ment el Nagy András hada Szében felé; az hada volt az hostátokban, majorokban, ő maga pedig benn középkapunál Pap István házában; az búzában és szőlőben felette nagy tékozlást tettek.“¹² Egészen pontosan körvonalazódik, hogy az adott (arisztokrata vagy polgári) osztályszemlélet mit tekint feljegyzésre méltó dolognak, vagy másképpen, témánk szempontjából adekvát terminológiával kifejezve, milyen eseményeknek van számára fontos jelentése és hogy mi e jelentés a fontosság fényében. Állandóan a társadalmi-gazdasági-politikai élet adott szféráit követi pillantása, a jelentéssé szférákat és minden olyan eseményt feljegyez, amelyről úgy véli, hogy e szférákkal kapcsolatos jelentése van. Az arisztokrata számára a hatalmi-politikai viszonyok a főképpen jelentéssé viszonyok, míg a polgár számára az általános politikai történelem az eseménytörténeti tények és a gazdasági viszonyok a főképpen jelentéssé viszonyok. Egy rendkívül magyartalan, de a filozófiai terminológiától nem idegen elvonatkoztatással azt mondhatjuk, hogy a jelentésség itt az az általános szemléleti kategória, amelynek révén az összes események és viszonyok elfoglalják hierarchikus helyüket az ismeretek és vélemények rendszerében. Elemzett szövegeinkben nyilvánvaló, hogy a jelentéssé viszonyok rendszere a polgári szemléletmód számára sokkal átfogóbb, és a jelentésség eme viszonylagos totalitása (bár egymaga csak feltétele az ismeretelméletileg adekvát jelentés, az igazság ismeretének) a társadalmi-történelmi viszonyok szélesebb kategoriális megragadására képes. Csak jelezzük itt, hogy a jelentéssé események közé tartoznak — osztályhovatartozásra való tekintet nélkül — az összes csodák is. Pl. az ilyenek: „Eodem anno Váradon az vár-virrasztóanak az söveg az fejen ő magától meggyúlt, az fejen semmi nyavalyája nem lött. Item: az várban az kőfalból vér forrott ki. Item: az hid alatt jajgatás volt nagy sokáig az megtérés felől, hogy megtérjenek az emberek. Eodem anno Enyeden is vérforrás volt és oly nagy árvíz, hogy házakat és embereket vitt el.“¹³ E csodák — ha nem vallási jellegűek — mindig valamilyen negatív érték-tartalmú természeti vagy politikai eseményt előznek meg, de azt követhetik is. Nyilvánvaló ismeretelméleti magyarázatuk mellett ilyen közvetett jelentésséggel kapcsolódnak a társadalmi jelentésviszonyok rendszerébe. Batizi András meg is fogalmazza a jelentésség e típusának logikáját: „Azért az ítélet immár elközelgett / Mert már jobb részére az jegyek meglöttek.“

Témánk szempontjából itt elsősorban az a következtetés adódik, hogy a szubjektum—jelentés-, jelentés—jelentés—viszony, vagy a társadalmi viszonyok mint jelentésviszonyok nem elvont módon szervesülnek egymásba, hanem mindig a jelentéssének tekintett viszonyok általános szemléleti keretére épülő cselekvésben. Jelentésséek össz-társadalmi szempontból azok a viszonyok, amelyek (csoportideoló-

giákban tárgyasulva) leginkább kifejezik — adekvát vagy nem adekvát formában — a reprodukcióval és annak formájával kapcsolatos általános és sajátos érdekeket. Példánk esetében az arisztokrata szemléletmódot közvetlenül a sajátos (hatalmi-politikai jelentésviszonyok) jellemzik, míg a nem arisztokrata perspektívában az általános és sajátos érdek differenciálatlanul esik egybe a zavartalan termelésnek és társadalmi életnek mint legfőbb értéknek a választásában.

A jelentésség azonban amellett, hogy egy szemléleti és cselekvési keret formája, a tömegkommunikációt lehetővé tevő társadalmi-technikai feltételek alapján történetileg egyre pontosabb struktúrákként jelentkeznek. Ez a történeti forma a tömegkommunikációs eszközökben az eleve jelentésnek tekintett eseményeknek és viszonyoknak pontosan megjelölt helyet biztosít. Ez a helyzet tükröződik hazai napilapjainkban is, amelyek bizonyos társadalmi-gazdasági-politikai-kulturális eseményeket azok fontossági sorrendje, hagyományos helye, rovatbani hovatartozása alapján szervezik, és egy minden lapra jellemző kód segítségével közlik a jelentés és jelentésnek tekintett eseményekre — és csak azokra — és viszonyokra vonatkozó információt.

Azokban találhatunk példát a társadalmi jelentésség-struktúráról gyökeresen eltérő asztrukturális tárgyasulásokra is. Hirdetőoszlopaink a mai tájékoztatási rendszerben a helyi kulturális és sportesemények operatív jelentőjének funkcióját töltik be. Nincs semmiféle — a lapokéhoz hasonló — jelentésség-struktúrájuk, egy ilyen kvázistruktúrát csak az egyes plakátok hagyományos formaszervezete és ezek véletlenszerű viszonyai által nyernek. Minden a plakátragasztó ember kedvétől függ, aki kitűnő mixer, mivel a művelődés szervezete őt egyáltalán nem igaztja. Semmiféle ideológiai modellálás nem lép be, nincs formalizmus, és végső soron ennek köszönhetjük hirdetőoszlopaink borzós és alkalmi avantgard esztétikumát.

6. *(Jentésség és érték)* A különböző típusú emberi gyakorlatok számára más és más módon — e gyakorlattal összefüggő — társadalmi viszonyok és események válnak jelentéssé. Következésképpen az ily módon kitüntetett viszonyok és események nemcsak a szemlélet, cselekvés és gyakorlat fontos kategóriájává válnak, hanem éppen kitüntetett jellegűknél fogva: értékké is. A jelentésviszonyok így a különböző emberi gyakorlatok rendszerében sajátos értékrendszerként is szerveződnek, és e jelentésviszonyokban megalapozott értékrendszer a további jelentésviszonyok termelésének kiindulópontjává válik. Egészen szélsőséges mozzanatban az érték egybeesik a jelentéssel (pl. a baloldaliság és értékpozitivitás), és a továbbiakban ez a rossz egyneműség lesz a jelentés- és értékviszonyok megítélésének alfajává. Az ebből létrejövő tévedések kiküszöbölésére példa az az állandó tevékenység, amelyet a munkásmozgalom főként a lenini elmélet alapján vívott és vív napjainkban is a baloldaliságból eredő következmények ellen. De más társadalmi-kulturális magatartással (pl. a l'art pour l'art elvben kicsúszósodó elméletekkel is) példázható az eredeti jelentésgeneráló tényezőktől elszakadt, a jelentést elvontan értéknek és az elvont értékeket jelentésnek tekintő rossz egyneműsítés.

Az össztársadalmi-általános érdekekhez és célkitűzésekhez kapcsolódó értékek — pl. a humanitáriusak: az emberi élet és a javak értéke — a jelentésségnek olyan állandó struktúráját képezik a társadalmi gyakorlat rendszerében, amely éppen viszonylagos értékállandósága miatt csak a nagy társadalmi kollíziók vagy természeti katasztrófák esetén kerül globálisan előtérbe. Hogy az ilyenféle, gyakorlatilag megalapozott jelentésség-újrafeltárások az erkölcsi mozzanatnak megfelelő milyen jelentésviszonyokat és ezzel kapcsolatban a jelentésségnek milyen új struktúráját hozzák létre, arra példa a brechti színház.

TEORÉMAK¹⁴

1. A jelentésviszonyok általánosan (a társadalmi lét reprodukciójának rendszerében) a reproductív tevékenységet végző emberek érintkezési viszonyai az információközlés tárgyasult és külsővé vált végtermékei a jelentések által.
2. Jelentésviszonyok léteznek a szubjektum és jelentés között.
3. E viszonyok maguk a jelentés konstituálásának, értelmezésének és intézményesülésének, elméleti és konkrét kritikájának dialektikus folyamatai.
4. A tárgyivá-külsővé vált jelentésviszonyok az emberi kapcsolatok közvetítői, a társadalmi lét újratermelésének immanens elemei.
5. Mint ilyenek, az osztályok történelmi gyakorlatában és a velük hivatászerűen foglalkozó értelmiség tevékenységében válnak reflexívvé.
6. A reflexívvé válás újabb jelentésviszonyok termelésében objektíváló-

dik, az objektiváció pedig a jelentésrendszerek közti viszonyok komplex struktúráját hozza létre.

7. Reflexívvé a közvetlenség új világának mindig csak egy része válik, és pedig a jelentésséggel rendelkező.

8. Ez a reflektált közvetítő funkciójú közvetlenség, a teória.

9. (Származtatott teorema): a jelentés általános-szubsztanciális definíciója lehetetlen, ezt a jelentésdefiníciók csődje is bizonyítja. Funkcionális definíció úgy adható, ha a jelentést az emberi gyakorlatok rendszerében maguk az emberi gyakorlatok által *kitüntetett helynek* tekintjük, amely a gyakorlat természete által kitüntetett és ontológiailag lehetséges szubsztanciában tárgyasul.

Következmény: e definícióforma pusztán fenomenologikussá teszi kategóriánkat, mivel kijelentettük, hogy a jelentésviszonyok jelentéspólusa a legkülönbözőbb természetű szubsztancia lehet. Ellenvetés: a „jelentésviszony” kategorialitását ezáltal nem veszti el, mivel az a kommunikatív tevékenység szinkron tárgyainak viszonya, e tárgyak egyike pedig mindig jelentésfunkciójú.

10. A jelentésviszonyok sajátosan: a kultúra.¹⁵

11. A kultúra formálisan jelentésségstruktúra (stílus), ez maga nem közvetítő, hanem közvetlenség.

12. A kultúra valóságosan a jelentésségstruktúra meghaladása: közvetítette tenni az új közvetlenség világának jelentésviszonyait.

13. Új jelentésségstruktúra keletkezik, a közvetlenség új világa.

JEGYZETEK

1. Voigt Vilmos tipológiáját informatív szempontból idézzük: „1. a jelentés egy szó használati szabálya. 2. a jelentés többtényezős funkciófogalom. 3. a jelentésben megkülönböztetjük egymástól a jelentő (*signifiant*) és a jelentett (*signifié*) fogalmait. 4. a jelentés (*Bedeutung*) a valóságra vonatkozó viszony, megkülönböztendő a kijelentésben szereplő elem, az értelem (*Sinn*) kategóriájától. 5. a jelentés klasszifikatorikus jellegű. Vö. *Bevezetés a szemiotikába*. Budapest, 1977. 27.

2. Vö. Szádeczky Kardoss Lajos dr.: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927. 65.

3. „A tömegkommunikáció fogalmát az általános kommunikációelméleti irodalomban a dialogikus (személyes, közvetlen) kommunikáció komplementáris kategóriájaként használják“... „A tömegkommunikáció a címzett csoport sajátos nagyságrendjére utal, anélkül hogy ezzel egyidejűleg a dialogikus kommunikáció valamely törvényszerűségét meghatározná stb.“ Vö. Klaus Gloy & Bernhard Badura: *Kommunikationsforschung — einige Modelle und Perspektiven*. In: *Soziologie der Kommunikation*. Stuttgart, 1972. 18.

4. „Eme hadszabályzat — teszi hozzá Szádeczky — tehát méltán régebbi gyakorlatban meglévő hadirend írásba foglalásának tekinthető, maga is hangsúlyozván, hogy a székelyek régi szokásait erősíti meg.“ Uo.

5. Vö. Umberto Eco: *A nyitott mű poétikája*. In: *A nyitott mű*. Budapest, 1976. 31. Vö. még a tanulmány 4., Paul Ricoeur hasonló álláspontjára utaló lapalji jegyzetével.

6. Marx—Engels: *A német ideológia*. Budapest, 1952. 29.

7. G. H. Mead: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest, 1973. 98. 8. I.m. 101.

9. Marx: *A tőke*. Budapest, 1949. 624.

10. Jean-Paul Sartre: *A módszer kérdései*. In: *Módszer, történelem, egyén*. Budapest, 1976. 265.

11. Segesvári Bálint *Krónikája*. *Erdélyi Történelmi Adatok*. Kolozsvár, 1862. 194.

12. I.m. 178.

13. I.m. 173.

14. E teoreémák bizonyítását a szöveg dedukciói adják.

15. Ilyen típusú definíciókat leginkább az antropológiában találunk. Pi. Margaret Mead a kultúrát olyan hagyományrendszerként definiálja, amelyben a testi és testen kívüli eredetű természetes érzetek egyaránt jelentést kapnak. Vö. *Bases culturelles pour comprendre la littérature*. In: *L'anthropologie comme science humaine*. Paris, 1971. 228.